

УДК 21.41.25

В. Р. Мороз,*здобувач кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*

ЗАПОВІДЬ ЛЮБОВІ ТА ЇЇ СПІВВІДНОШЕННЯ З КАТЕГОРІЄЮ СПРАВЕДЛИВОСТІ У СОЦІАЛЬНОМУ ВЧЕННІ УГКЦ

Стаття присвячена проблемі співвідношення концепцій любові та справедливості у соціальному вченні Української греко-католицької церкви. Автор розглядає питання у контексті потенціалу реалізації даної доктрини і робить висновки, що християнський імператив любові здатний мобілізувати суспільство, адже ставить перед християнами обов'язок взаємодопомоги та єднає їх у спільноту рівних людей.

Ключові слова: УГКЦ, соціальна доктрина церкви, любов, справедливість, милосердя.

Заповедь любви и ее соотношения с категорией справедливости в социальном учении УГКЦ

Статья посвящена проблеме соотношения концепций любви и справедливости в социальном учении Украинской греко-католической церкви. Автор делает выводы, что христианский императив любви способен мобилизовать общество, так как ставит перед христианами долг взаимопомощи и объединяет их в сообщество равных людей.

Ключевые слова: Украинская Греко-Католическая церковь, социальная доктрина церкви, любовь, справедливость, милосердие.

The Commandment of the Love and Its Correlation with the Category of Justice in the Social Doctrine of UGCC

The article is devoted to analysis of categories of love and justice correlation in Social doctrine of Ukrainian Greek-Catholic Church. Author makes a conclusion that Christian imperative of love is suitable to mobilize society because of one demand's from Christians be always ready to mutual aid and unites them in to society of equal people.

Key words: Christian moral, modern society, social doctrine, unity, Ukrainian Greek-Catholic Church.

Конфліктність сучасного громадського, політичного та економічного життя України ставить суспільство перед завданням пошуку чинників подолання негативних тенденцій децентралізації, нігілізму,

ворожості та апатії. З огляду на укоріненість української культури в юдео-християнській традиції, особливо перспективною є актуалізація притаманних саме цьому світоглядному континууму методів і способів мобілізації та впорядкування суспільства. Крім традиційних для державних суспільств намагань законодавчо регулювати відповідні процеси, актуальною залишається морально-етична сторона проблеми. Останню законодавство не регулює, оскільки визначальними у ній є внутрішні – світоглядні, психологічні фактори. Відтак постає питання потенціалу соціального вчення церкви. Серед учень християнських конфесій України одним із найбільш чітко структурованих є те, що його суспільству пропонує католицька традиція, зокрема УГКЦ, яка є національною для значної частини українців.

Основним інтегральним фактором для суспільства, церкви і держави в ученні католицької церкви постає любов, обов'язковість якої постулюється для всіх сфер людської життєдіяльності, адже любов до Бога і людей – нероздільна [4, с. 173; 10, с. 378; 13, с. 156; 22, с. 40]. Подвійна заповідь любові – найбільша новація Нового Заповіту, чинник, покликаний спрямовувати діяльність християн на благо як кожного, зокрема, так і розмаїтих спільнот загалом. Утім окремої уваги потребує те, що у соціальній доктрині сучасного католицизму, зокрема українського, ця заповідь тісно пов'язана із вимогою справедливості.

Питання суспільного потенціалу християнської заповіді любові у контексті її зв'язку з категорією справедливості, відтак і відповідальності людини за світ перед Богом залишається недостатньо вивченим в українській релігієзнавчій науці. Окремі його сторони у своїх дослідженнях вивчають А. Колодний та В. Єленський. Перший із них констатує, що в історичному вимірі України православ'я та католицизм, у тому числі у своїх взаєминах, реалізували можливості Христової заповіді любові і висуває тезу, що не християнство винне у подібному, «а носії його, які були далекими від християнських принципів любові до ближнього, неповажання майна його, пошанування людської гідності» [21, с. 169, 170]. Аналогічний висновок вчений робить і для сучасності, адже «ті, хто претендує називатися християнами, ними вже не є, бо ж діють вони у позахристиянському морально-силовому полі й нехристиянськими методами» [21, с. 262]. У свою чергу В. Єленський зазначає, що шок Другої світової війни змусив богословів та філософів-християн по-іншому поглянути на світ, на себе та «інших», у ставленні до яких і виражається сутність християнства [5, с. 8]. У загальнофілософському відношенні, тема важливості любові у житті людини та суспільства займає важливе місце у роботах Е. Фромма та В. Малахова. Так, Е.

Фромм відзначав, що необхідність єднання з іншими живими істотами, співучасті з ними, є настійливою потребою, від задоволення якої залежить психічне здоров'я людини. Ця потреба, писав вчений, криється за всіма явищами, що складають гамму людських пристрастей і близьких відносин, що їх звать любов'ю в найширшому розумінні слова [36, с. 39]. Показово, що філософ і психолог поширював таке розуміння любові і на суспільний рівень, проводячи аналогії між тим, що «як любов до однієї людини без любові до інших насправді не є любов'ю, так і любов до своєї країни, якщо вона не частина любові до людини, – не любов, а ідолопоклонство». Згідно з висновками Е. Фромма, здоровою є тільки та людина, яка здатна любити інших і світ. Відповідно, суспільство буде здоровим тільки тоді, коли плекатиме любов [35, с. 70, 86–87, 314, 315–316]. Цю тезу доповнює В. Малахов, вказуючи, що там, де є любов і прагнення до добра, душа людини розширюється, розкривається для знань; що і людина, і спільнота, які перестають бути милосердними, шкодять передусім собі [27, с. 38, 345]. Показово, що наведені думки науковців сформовані на основі юдео-християнської традиції, що підтверджує не стільки її потенціал, скільки затребуваність у суспільстві на доповнення секуляризованого раціоналізму духовними елементами. Відповідна потреба, вочевидь, корениться у психології людини.

Християнська любов у вченні УГКЦ постає як шлях до побудови справедливого суспільства. І справді, згідно із СДЦ, там, де немає справедливості, не може бути справжньої свободи, миру і щастя [2, с. 247, 248; 9, с. 282]. Але особливістю вчення церкви у відношенні до суспільних цінностей порівняно з наукою є те, що церква не обмежує себе теоретизуванням категоріями раціонального пізнання. Навпаки, своїм основним завданням вона вбачає змінювати світ на основі категорії віри. Саме аналіз цього аспекту соціального вчення та діяльність церкви з її втілення в українських реаліях – основна мета цього дослідження.

Розглядаючи тему любові у християнській традиції, варто чітко розуміти, що йдеться аж ніяк не про любов – «ерос», а той різновид любові, який класики античності називали «агапе». Це – любов смиренна, жертвна, така, що прагне усім простити, всіх утішити, і водночас тісно поєднується з милосердям. Саму ж любов у соціальному вченні церкви часто називають милосердям. Відтак з'являється поняття милосердної любові [22, с. 137, 354–355; 27, с. 345, 349; 39]. Однак з іншої сторони, християнська любов до Бога у сучасному вченні УГКЦ постає далекою від ісихастського ідеалу відсторонення від світу. Навпаки, церква закликає християн до активної діяльності, у якій потрібно відштовхуватись від любові до правди, а не власних примх. Неоспоримою тезою

богослов'я УГКЦ є те, що любов до Бога виявляється, вдосконалюється та звершується в активній діяльності задля спільноти і протистоянню злу [13, с. 157]. Яскравим прикладом того, що церква не тільки проголошує теоретичні концепції, а й сама намагається ними жити, є, зокрема, те, що у 2000 р. Синод єпископів УГКЦ засудив таке явище як невивплата зарплат і констатував, що відповідальність за нього лежить на представниках влади, підприємцях. Водночас владики засудили зловживання органів влади та правопорядку, корумпованість, бюрократизацію, що, на їх думку, скомпрометувало «велику ідею Української держави» [37, с. 185, 186]. Показовою була позиція церкви і в 2002 р., під час масових акцій опозиції, спрямованих проти тодішнього президента Л. Кучми. Адже у той час, коли лідери деяких конфесій підписалися під документом, що виправдовував дії влади і фактично ігнорував права значної частини суспільства, глава УГКЦ Л. Гузар запропонував посередницькі послуги і закликав до діалогу [3, с. 4; 11, с. 5; 38, с. 4–5]. Як заперечення закидів про те, що УГКЦ підтримувала особисто лідерів спершу опозиції, а з 2005 р. уже представників держави, є документи не тільки часу Помаранчевої революції, а й наступні, де церква застерігає уже провладні сили від повторення помилок попередників і закликає працювати для блага спільноти і кожної людини, критикує порушення [6; 7; 14; 15; 16; 18; 25; 32].

Згідно із загальним соціальним вченням католицької церкви, суспільство повинне бути справедливим, але СДЦ вказує й на те, що людські відносини не може регулювати виключно справедливість. Аргументом на користь цього є посилання на досвід минулого і теперішнього, який, згідно з доктриною церкви, свідчить, що однієї лише справедливості замало і що вона може навіть дійти до самозаперечення і самознищення [22, с. 137]. Якщо справедливість, йдеться у вченні церкви, відіграє роль судді між людьми задля розподілу об'єктивних благ, то лише любов здатна «повернути людину самій собі», тобто знову зробити її центром життя суспільства, а не річчю, трудовою силою на ринку праці. Таким чином, католицька церква наголошує, що жодний закон, правила чи домовленості ніколи не переконують людей і народи жити в єдності, братерстві і мирі. Справедливість виступає тільки мінімальною мірою любові, вона вимагає, щоб кожен міг користуватися власними благами і правами, але водночас вона передбачає і «природну доброзичливість» людей між собою, людей по відношенню до спільнот, до яких вони належать, і спільнот до людей. На відміну від справедливості, любов, і це варто наголосити, згідно з вченням церкви, надихає на самопожертву [20, с. 444, 509; 22, с. 241–242, 354–355].

Впродовж XIX–XX ст. в період індустріалізації та глобалізації, науковці констатували соціальну анемію (Е. Дюркгайм), відчуження людини від самої себе та оточення (Е. Фромм), явище споживацтва, вказали, що капіталістичний уклад заохочує людей до діяльності фінансовими важелями, а тоталітаризм – примусом, але аж ніяк не перспективами гармонійного розвитку [35; 36.]. Показово, що з кінця XIX ст. католицька церква загалом, та УГКЦ зокрема, почали активно розвивати своє соціальне вчення, поставили перед людьми вимогу перетворити власну психіку так, щоб любити оточуючих «з усіма їхніми недосконалістями, претензіями і наріканнями», а не відноситися до них як до речей [23, с. 251–253]. У сучасному соціальному вченні УГКЦ любов постає чіткою вимогою, обов'язком кожного вірного, однак вона також є завданням всієї церковної спільноти, причому обов'язок любити поширюється не тільки на друзів, а й на інакодумців, адже ближнім є кожен, хто потребує допомоги [1, с. 120–121; 29, с. 264; 33, с. 62; 24].

Християнство у його католицькому варіанті, зокрема українському, дотримується світоглядної позиції, що поведінка особистості є цілковито людською якщо «постає з любові, проявляє любов і впорядкована любов'ю». Звідси випливає, що християни зобов'язані любити всіх, бажати добра іншим та бути милосердними. Вже у незалежній Україні владики УГКЦ цілковито у душі сучасного загальнокатолицького вчення вказують, що любов – «єдина підстава здорового життя у спільноті, без якої жоден патріотизм та жодні соціальні програми, ба й навіть особисте подвижництво, не зможуть уберегти людей від морального зіпсуття та відчаю». Любов у СДЦ католицької церкви виступає єдиною силою, яка може привести до особистого і суспільного вдосконалення, орієнтуючи суспільство на добро [22, с. 353; 17, с. 298].

Сакраментальним зразком найвищої любові для християн є любов Бога, зокрема жертва Ісуса заради людей. Новацією і водночас основою етики Ісуса, як відзначають папа Римський Бенедикт XVI та архієпископ Л. Гузар, є те, що у ній поєднані максими любові до Бога та ближнього, які стають однією заповіддю. Відповідно, лише готовність виходити назустріч ближньому і виявляти йому свою любов роблять християнина чутливим також супроти любові Бога. З іншої сторони, якщо людина любить Бога, то вона поступово починає хотіти того ж, чого хоче Бог, стає вільною у Богові, адже воля її збігатиметься з волею творця [31, с. 555; 39]. Відтак, усі думки, рішення та дії християн повинні мати за основу любов. Остання, як про це йдеться у соціальному вченні церкви, має бути домінантним елементом у науці, культурі, політиці та економіці. Вона передбачає бажання ближньому добра і чітко

протиставляється світоглядній позиції зосередження тільки на власній вигоді, байдужості до оточуючих. Тут особливо показово, що гордість чи гординя – традиційно перша у списку найбільших гріхів, і що у посланні з нагоди 60-ї річниці Львівського псевдособору члени Синоду УГКЦ констатували, що гординя є підставою будь-якого роз'єднання. У даному відношенні своєрідним екзаменом на здатність «любити» навіть тих, хто спричинив кривду, для УГКЦ стала 60-та річниця Львівського собору. Можна стверджувати, що УГКЦ це випробовування витримала, адже її глава Л. Гузар, аналізуючи ті події, від імені єпископів закликав православних спільно шукати шляхів до єдності, а в листі до патріарха РПЦ Алексія II закликав працювати заради примирення та взаємного прощення [24; 26].

У світлі документів УГКЦ проблема і національного, і церковного роз'єднання чітко поєднується з відсутністю любові, тоді як вимога «бути в єдності між собою беззастережно вимагає перебувати в єдності з Богом» [8, с. 278–279; 12, с. 228; 17, с. 297; 19, с. 501; 20, с. 421, 440; 22, с. 281, 353–354; 30, с. 372].

Однак було б викривленням тлумачити християнську вимогу любові як абстрактну категорію, оскільки вона завжди конкретна: вимагає любити не тільки людство загалом, а й кожну окрему людину, того, хто потребує допомоги. Така світоглядна позиція передбачає неодмінний зворотний зв'язок між категоріями любові і справедливості. Адже виходить що не можна реалізувати любов, оминувши справедливість, як її природну основу. І тут католицизм вкотре показує свій євангельський вимір, посилаючись, зокрема, на слова з послання апостола Якова: «Покажи мені твою віру без діл, а я тобі покажу моїми ділами мою віру» (Як. 2: 18) та Євангеліє від Матвія: «Нехай світить перед людьми ваше світло, щоб вони, бачивши ваші добрі вчинки, прославляли вашого Отця, що на небі» (Мт. 5:16) [22, с. 355; 24; 34, с. 77]. Логічним у світлі сказаного, є висновок, що любити як людину, так і батьківщину для християнина, згідно з СДЦ УГКЦ, означає не просто відчувати, а активно діяти задля добра того, на кого спрямована любов. Причому християнська милосердна любов аж ніяк не означає потурання примхам близької людини чи спільноти – перед християнином, згідно з ученням УГКЦ, стоїть чітке завдання працювати для добра і злагоди як пріоритетів. Критеріями дотримання добра постають совість, біблійний декалог і Христова заповідь любові.

Отож, християнський імператив любові здатний консолідувати суспільство у подвійному розумінні. Передусім на індивідуальному рівні він закликає допомагати іншим, що впливає з тези: «А раз Бог любить

його, то що ж я можу зробити? Я повинен подати руку тому, хто лежить у рові...» [28, с. 565, 566; 31, с. 555]. Але інший, не менш важливий, вимір єдності християнство містить у тому, що любов, яка походить від Бога, єднає з Богом і через цей процес поєднання перетворює вірян у спільноту, яка підноситься над розмаїтими поділами. Саме завдяки такому механізму віри всі люди стають рівноправними [22, с. 237; 24]. У виконанні заповіді любові церква вбачає запоруку здійснення мети своєї соціальної доктрини: допомогти у розбудові суспільства, яке було б гідним людини. Таку загальнолюдську спільноту в якій пануватимуть милосердна любов і мир, у католицькому богослов'ї характеризують як настання «цивілізації любові». Однак до заданого результату церква прямує в умовах конкретних спільнот, об'єктивно найзагальнішою із яких є держава. Відтак, перспективними для подальших досліджень є питання співвідношення розглянутої доктрини з реаліями економічно, політичного та гуманітарного життя українського суспільства.

Список використаних джерел та літератури

1. «Бог є дійсно добрий до нас, грішних»: Соборне Різдвяне послання [1997] єпархії Помісної Української греко-католицької церкви // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 118–122.
2. Великоднє послання [2002] Блаженнішого Любомира // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 247–248.
3. Відкритий лист до усіх, хто заангажований у політичному житті нашого народу // Національна безпека і оборона. – 2002. – №10 (34). – С. 4.
4. Доповідь єпископа-помічника Глави УГКЦ владика Любомира Гузара на першому Всеукраїнському християнському конгресі «Примирення – Дар Божий, джерело нового життя» // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 172–174.
5. Єленський В. Християнство і ХХ століття / Віктор Єленський // Людина і світ. – 2000. – № 1-2. – С. 2–12.
6. Заклик блаженнішого Верховного архієпископа до вірних УГКЦ та всіх людей доброї волі про молитву перед виборами до Верховної Ради України // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) – (Джерела християнського суспільного вчення та

служіння, 1) / заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 351–352.

7. Заява комісії «Справедливість і Мир» УГКЦ з приводу тотальної фальсифікації виборів Президента України // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 324–325.

8. Звернення Блаженнішого Любомира до вірних з нагоди празника Христового Різдва [2003] // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 278–279.

9. Звернення Блаженнішого Любомира до преосвящених владик, монашества, мирян Української греко-католицької Церкви та всіх людей доброї волі [з приводу воєнних дій в Іраку] // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 281–282.

10. Звернення Блаженнішого Любомира з приводу 20-ї річниці Чорнобильської катастрофи // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 378–379.

11. Звернення до народу України представників політичних партій і громадських об'єднань України // Національна безпека і оборона. – 2002. – № 10 (34). – С. 5.

12. Звернення єпископів Києво-Галицької Митрополії Української греко-католицької церкви до вірних і всіх людей доброї волі з приводу надмірного вживання алкогольних напоїв // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 226–229.

13. Звернення єпископів Української греко-католицької церкви до вірних та всіх людей доброї волі про завдання християнина в сучасному суспільстві // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 154–162.

14. Звернення Синоду єпископів Києво-Галицького Верховного архієпископства УГКЦ до вірних та всіх людей доброї волі з приводу формування й діяльності нового складу органів державної влади в Україні // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1)

/ заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 382–388.

15. Звернення Синоду єпископів Києво-Галицького Верховного архієпископства УГКЦ до вірних та всіх людей доброї волі про участь у виборах 2006 року // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 373–375.

16. Звернення Синоду єпископів Києво-Галицької Митрополії УГКЦ до вірних і всіх людей доброї волі з приводу сучасної суспільної ситуації в Україні // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 326–327.

17. Звернення Синоду єпископів Києво-Галицької Митрополії УГКЦ з нагоди проголошення Року Родини // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 297–298.

18. Звернення Синоду єпископів Української греко-католицької церкви до вірних про підстави для надій на краще майбутнє для українського суспільства // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 343–347.

19. Звернення членів Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій до українського народу щодо функціонування мов в Україні та загрози сепаратизму // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 502–503.

20. Катехизм Католицької Церкви (Синод Української греко-католицької церкви). – Жовква : Місіонер, – 2002. – 772 с.

21. Колодний А. М. Україна в її релігійних виявах : [монографія] / Колодний А. М. – Львів : Сполом, 2005. – 336 с.

22. Компендіум Соціальної доктрини Церкви. – К. : Кайрос, 2008. – 549 с.

23. Кравчук А. Митрополит Андрей Шептицький та Іван Франко про християнську соціальну акцію / Андрій Кравчук // Соціальна доктрина Церкви: Збірник статей. – Львів : Свічадо, 1998. – С. 248–274.

24. Лист блаженнішого Любомира до єрархів Православних церков в Україні з приводу відзначення 60-річчя Львівського псевдособору // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг.

ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 358–360.

25. Лист блаженнішого Любомира до мирян Української греко-католицької церкви на завершення президентських виборів 2004 року // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 333–334.

26. Лист блаженнішого Любомира до Московського патріарха Алексія II з приводу відзначення 60-річчя Львівського псевдособору // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 360–364.

27. Малахов В. А. Етика: Курс лекцій: Навч. посібник / Віктор Аронович Малахов. – К. : Либідь, 2006. – 384 с.

28. «Обіймімо один одного у вірі, надії, любові!»: проповідь Блаженнішого Любомира під час інтронізації // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 654–666.

29. Послання Блаженнішого Любомира кардинала Гузара на 40-й день катастрофи на львівському летовищі // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 263–265.

30. Послання Синоду єпископів Києво-Галицького Верховного Архiepiscopства до духовенства, монашества й мирян УГКЦ і всіх людей доброї волі з приводу 60-ї річниці Львівського псевдособору 1946 року // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 365–372.

31. Проповідь преосвященного владики Любомира Гузара під час архієрейської святої літургії в соборі св. Юра на знак солідарності зі святішим отцем у відкритті Ювілейного року // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 553–556.

32. Роздуми патріарха Любомира (Гузара) щодо майбутности Української держави на підставі результатів [другого туру] виборів Президента України // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) – (Джерела християнського суспільного вчення та

служіння, 1) / заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 327–329.

33. Слово Блаженнішого Патріарха Мирослава-Івана до представників обласної та міської рад Львова [Про сучасний стан справ] // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 61–63.

34. Соборне Великодне послання [1993] єрархії помісної Української греко-католицької церкви // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 77–79.

35. Фромм Э. «Иметь» или «быть» / Эрих Фромм ; [пер. с нем.]. – М. : АСТ : АСТ Москва, 2008. – 314 с.

36. Фромм Э. Здоровое общество. Догмат о Христе / Эрих Фромм ; [пер. с нем.]. – М. : АСТ : Транзиткнига, 2005. – 2005. – 571 с. – (Philisophy).

37. «Християни і не виплата зарплатні»: Звернення Синоду єпископів Києво-Галицької Митрополії Української греко-католицької церкви до духовенства і мирян та усіх людей доброї волі // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) – (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Леся Коваленко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – С. 185–187.

38. Церква, держава і суспільство: проблеми взаємодії у сучасному політичному процесі // Національна безпека і оборона. – 2002. – № 10 (34). – С. 2–5.

39. Венедикт XVI. Енцикліка Deus caritas est [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.ugcc.org.ua/2006/11/01/deus-caritas-est-ukr/#more-28>